

Garibai hizkuntzalari

J. RAMON ZUBIAUR
(E.U.T.G.)

ABSTRACT

After summing up to brief notes Garibai's biography and bibliography (1), are analysed his opinions about the Basque language: its antiquity, extension, characteristics, as well as some of the basque etymologies proposed by himself and other linguistics opinions (2).

Immediately afterwards it is valued the interest of the Basque texts collected by Garibai (3.1.), the linguistic comments that he put to some of his proverbs (3.2), pointing out finally the interest of this texts to the present basque linguistics (3.3.).

The article finishes with a brief abstract and issue (4).

1. Garibairi buruzko zenbait ohar

E. de Garibai eta Zamalloa, arrasatekoa zen, euskalduna; 1533. urtean jaio eta Madrilen 1599. urtean hil zen. Bigarren ezkontza eta gero —1574.ean— Toledon finkatu zen, Euskal Herrira itzuli gabe. 1585. urtean Espainiako Felipe II.aren zerbitzuan sartu zen, gero Kronista Ofiziala izateko, 1592. urtean.

Argitaratu zituen lanik inportanteenak honako hauek izan ziren:

-*Compendio Historial. Los Qvarenta Libros...*

Amberes-en, 1571.ean (gero Barcelonan 1628. u., eta azkenik, Bilbon, 1988.) Hispaniaren Historia osoa.

-*Ilustraciones Genealogicas...*

Madrilen, 1596. u. Hortik atera zituen J. Karlos Gerrak bere *Linajes Bascongados...*, San Sebastián, 1924. u., (RIEB-en ere argitaratuak izan zirenak.

-Bere *Memorias de Garibay*, 1854. urtean agertu zen *Memorial Histórico español*, VII, lib., Madrilen 1854. urt.

Azken liburu honetan argitaratu zen Garibaik bildutako erretrauen koaderno bat, G 139, edo A, Aizquibel-en oharrez lagundurik, J. A. Moguel-en lan batzuekin batera (ikus Zubiaur-Arzamendi 1976: 47-49).

Gainontzeko idazlanak, inprimitu gabe daude oraindik «Grandezas» izenburua dutenak, Historiako Akademiako Liburutegian. Caro Barojak askotan aipatzen ditu, azken lan hauek, bere liburuan.

Garibairi buruzko lan berriak —eta gure ustetan funtsezkoenak— hauek izango lirarteke:

F. Arocena: *Garibay* (biografía) Zarautz 1960.

J. Caro Baroja: *Los vascos y la historia a través de Garibay*, Donostia 1972². Azken hau lanik funtsezkoena dela dudarik ez dago.

Gure idazle Garibaik, nahiz historigile bezala nahiz euskalari bezala, oso kritika gogorrak jaso zituen, bi erremuetan, irudikor eta ezfidagarri bezala kontsideratua izanik, mito bihurtu arte. Hala eta guztiz ere, kritiko batzuek nahiko historigile ona izan zela adierazi digute; hauen artean, G. Cirot, hispanista frantsesak. Arocenak bere liburuaren III. kapitulua (1960: 106) kritiko honen aipu batekin bukatu zuen, non Cirot-ek nahiko ondo hitzegin zuen gure pertsonaiaz.

Beste aldetik, Caro Barojak (1972: XII atala bereziki) gure gizonaren ikerketa orokor eta positiboa eskeiniz bere saioan, Garibairen birbaloraketa planteatzen du, baita filologo bezala ere. Gu geu, Caro Barojaren ildotik jarraituz Garibai hizkuntzalari eta filologoa izan zela frogatzen saiatuko gara.

2. Euskarari buruzko ideiak Garibairen lanetan

Garibaik ez zuen idazlan linguistikorik egin, bere errefrauen bilketa salbu. Baina gipuzkoar honen idazlanetan —bere *Compendio Historial...*ean (CH aurrerantzean) nagusiki— euskarari buruzko ohar asko agertzen da, zenbaitetan beste hizkuntzei buruzkoak ere bai.

2.1. Euskarari dagokionean «kanpoko ideia linguistikoak»

Garibaik Hispaniaren historia osoa eta lehenetariko bat idaztean, kronikaren ildotik —lehenagoko mito eta ideia linguistikoak eta ez linguistikoak!—, jaso zituen askotan. Horrela, gure hizkuntzaren aintzinasuna eta zabaltasuna goratu zituen:

-Euskara Babeletik sortutako hizkuntza zela baieztuz, Tubal Patriarkak ekarri zuena. (CH 1, III lib. 72 eta 77).

-Izan ere, Hispaniako lehena izan zela —Hebreoa ezik— esan zigun: «...fue la primera de España...» (ibídem 76).

-gero, gure hizkuntza hau Espainia osora zabaldu zela;

Laburki esanez, Garibai tubalismo eta Baskokantabrismoaren jarratzailea dugu.

Hori dena frogatzeko *toponimiaz* baliatu zen gure arrasatearra eta honetan datza bere meritoa: toponimiari emandako garrantzian. Cf. Caro Baroja 1972 eta Tovar (1980: 49).

Euskararen lehentasuna frogatzeko Garibaik euskal izenen nagusitasuna adierazten zigun honako hitz hauekin:

En esta región, todos los nombres de casas, tierras, y valles, ríos, riberas, montes y cerros... (...) ...ser de la misma lengua de la tierra... (CH 1, III lib., 72).

Espresio polit honekin gure hizkuntzaz ari zen historigilea kasu honetan, nahiko errealista izanik, gure lurraldera mugatu bait zen. Bere «Iberismo mitigado»aren froga dela pentsatzen dugu, L. M.ª de Lojendiori arrazoia emanez.

Beste aldetik, Garibai euskal toponimo batzuek Armenian parekoak zituztela konturatu zen, haietaz gogoratuz jarri bait zituzten «euskal» izenak Tubal eta bere kideek:

-Ararat... Aralar, Gordeya... Gorbeia, Araxes... Araxes (Lojendio 1969).

Horrexegatik, «Euskokaukasismoa»ren aintzindari izan dezakegu Garibai, A. de Poza baino lehenagokoa.

Hizkuntz izenak ere eman zizkigun gure idazleak:

-*Bascuence... Basco-ıça, Enusquera, erdeera, e.a.* (CH 1, III lib. 77).

Haiei buruz esan behar da *enusquera* izena berak bakarrik dakarrela, dirudenez; Tovar-en ustetan (1980: 50), huts bat besterik ez zen; A. Irigoyenek (1981) aintzinako forma izan zitekeela esaten digu artikulu batean.

-Zaldibiaren ondoren, gure gipuzkoarrak euskararen eremua nahiko ondo mugatu zuela —Bilbotik Baionaraino— esan behar da (CH 1, III, 77).

-Gure hizkuntzaren sakontasuna eta «Misterioa» ere goratu zituen Garibaik, hizkuntzaren garbitasuna eta bakartasunaren gaiekin loturik:

«...por ser lengua que con ninguna otra tiene participación.» (ibidem).

Alde horretatik, Astarloa eta Larramendiren aintzindari edo prekurtsore kontsidera dezakegu XVI. mendeko historigilea, eta horrexegatik bera ziklo honetan sartzea justifika daiteke, gure ustez.

Laburbilduz, Garibaik bere mendeko euskalaritzaren sintesia eskeini zigula pentsatzen dugu.

2.2. *Euskarari dagokionean «barneko» ideia linguistikoak*

Gai honi buruz ohar asko ez agertu arren, ideia berriak eta interesgarriak eskeini zizkigula erakusten saiatuko gara.

-Euskara «arte» edo «arauak» dituen hizkuntza zela azpimarratu zuen Garibaik, nahiz eta lan hori bere denboran egin gabe zegoela esan. (CH 1, III, 78 eta *Memorias* 632). Froga bezala, Ternuako basatiek gure hizkuntza erraz ikasten zutela kontatu zigun (Bakker 1987: 67-8).

-Errealismo haundiz, Baionako eta Bilboko euskararen arteko aldea ere adierazi zigun, bi erdaren eraginez.

«...se entienden con mucha dificultad el vezino de Bilbao y el de Baiona.» (*Memorias* 632).

Gure hizkuntzak bilakaera diakronikoa jaso zuela pentsatzen zuen gure idazleak, azken lanetan, aurreragoko apologia ahaztuz:

«...como las demás vulgares no conservadas en arte.» (Ibidem).

Hitz hauetan euskara ez zela idazten adierazten digulakoan gaude.

Oihenart-en ondoren, Saroihandyk (1922) eta S. Mugikak (1932) Garibairi euskarologo eta hizkuntzalari txarraren etiketa jarri zioten, *RIEB*-eko artikulu batzuetan, batez ere euskararen artikulua ezagutu ez zuelako-eta baita etimologia txar batzuegatik ere. (Ikus gero: 2.3. Garibai etimologista.)

Testu batzuetan —egia dela esan behar— gure Garibai, Zaldibia eta Marino Sículoren jarratzaile bezala agertzen zaigu, esaten bait du:

Es cosa de notar en esta lengua que todos los nombres comunes que no sean propios, se acaban en singular en *A*, y en plural en *Ac*, siendo esta regla tan general, que no padece excepción alguna. (CH 1, III, 79).

Baina bere praktikan, bere erretrauen itzulpenetan («morfemaz morfema» egindako itzulpenetan) bi kolekzioetan *-a* eta *-ac* artikulua zirela, jakin bazekiela ondo probatu zigun gure filologoak. Ikus ditzagun adibide batzuk:

-A, 10: *Guiçon necatua, gogo ush.*
«El hombre trabajado, lleno pensamientos.»

Edota:

-A, 17: *Saraac urrago, Arraiac estuago.*
«Quanto mas cerca las redes, tanto mas apretados los peçes» (Zubiaur-Arzamendi 1976: 56-58).

Errefrau guztien itzulpenetan euskararen determinanteak edo artikulua beti oso ondo itzuliak agertzen zaizkigu.

Errefrauen aipatutako aurkezpenean beste ohar bat guztiz interesgarria irakurri dugu:

Tiene verbos masculinos y femeninos, como la Hebrea, la primera lengua del mundo, y es muy diferente de las latina y griega, y otras muchas carentes de esta distinción de verbos. (*Memorias* 632).

Caro Barojak Garibairi buruzko obran adierazi zigunez, Garibaik ondo asko ikusi zuen adizki alokutiboan forma bereziak —«sexu marka» dutenak— euskararen ezaugarri bereizletzat har daitezkeela. Caro Barojaren ustean, Garibaik holako oharrei esker hizkuntzalari titulua merezi du, eta gu bat gatoz iritzi honekin. Gogora dezagun, baita ere, zeinen garrantzia handia eman zion ezaugarri honi A. Tovar-ek euskarari buruzko bere azken lan tipologikoetan. (Cf. 1981: 12).

2.3. *Garibai etimologista*

Goian aipatu dugunez, Garibai etimologista irudikorraren prototipoa kontsideratua izan da, eta horretan finkatu ziren bere kritiko gogorrenak, Saroihandy eta Serapio Mugika, hain zuzen.

Hasteko esan behar duguna hau da: etimologia «zientifikoak», ondo oinarrituak, azken mendeko emaitzak direla, hemeretzigarren mendeko hizkuntzalaritza historikoari esker. Lehen, nahiko normala zen —«fruta del tiempo», esango genuke— etimologia txarrak asmatzea, eta Garibaik horrelakorik ere aurkezten digu bere obretan. Baina euskal etimologia onak proposatu zizkigula ere esan behar da behin eta berriz. Haien artean, eta adibide gisara:

-*Nabarra*... «país de navas»;
-*Iruña*... «Iri ona»;
-*Baiona*... «río bueno»;
-*Pamplona*... «Pompeiopolis»; e.a. (CH I, III)? (ikus Tovar 1977).

Etimologia hauek, Mitxelenak *Apellidos Vascos* liburuan proposatutakoekin askotan ia bat datoz.

Beste aldetik, Garibai, gure hizkuntzalaria, etimologia txarren kontra bere «sena» erakutsiz agertzen zaigu noizbait, etimologia egokiagoak proposatuz, adibidez: *Araba*, *Guipuzcoa*, *Oñacinos*, *Gamboinos*, e.a. (ik. Caro Baroja 1972: 265-6 eta 347) B. Echave eta geroko batzuek etimologia hauen bertsio txarrak hala ta guztiz ere mantenduko dituzte.

Ez zen, orduan, gure historigile eta genealogista gure hizkuntzalaritzaren etimologistarik txarrena, bere mendeko gizona baino. Bere etimologiarik txarrenak —baditu noski!— errege mitikoen izenenak izan ziren batez ere: *Ibero*, *Tajo*, *Cantabro*, e.a. Euskal etimologia txarrak ere idatzi zituen gure idazleak, S. Mugikak erakutsi zuenez.

2.4. Beste ohar linguistiko batzu

Arrasateko semea, filologia mailan, ez zen euskarara mugatu bere jakinahian; zenbait hizkuntzari buruzko informazioak jaso dizkigu bere idazlanetan.

Eztabaidatu izan da erromanisten artean Katalaneraren kokaketa: hizkuntza galorromanikoen artean —edo ozitanorromanikoen artean— edo hizkuntza hispaniko bezala sailkatu dute Katalanera bere lanetan, M. Pidal-ek, A. Alonso-k eta Badia Margarit-ek, berriz, hizkuntza hispanorromanikoekin batera. Azken honen iritzia hau izan da:

«...lengua fundamentalmente hispánica... (...).» (apud Baldinger 1971: 143).

Baina dudarik ez dago Katalanerak hizkuntza galorromanikoen ezaugarri batzuk badituela, Catalunya «Marca hispanica» zenetik. Garibaik gai honi buruz emandako iritzia ia bat dator hizkuntzalari katalanarekin.

Portugeseraren iturriaz ere Garibaik eman zigun bere iritzia: gailegeratik sortutakoa zela, Errekonkistak hegoaldera zabaldu zuena. Teoria honek M. Pidalenarekin antz handia du, nahiz eta gaurko hizkuntzalari portugesez beste bat izan. (Ikus CH IV, 34- lib. 87 eta Baldinger 1971: 161-230).

Beste ideia linguistiko bat —guretzat interesgarriena, zalantzarik gabe— Nafarroako erromantzeari buruzkoa da. J. Caro Barojak, hainbestetan aipatu duan liburuan puntu honi buruzko abisu bat eman digu. Honentzat, Garibairen meritotik haundienetako bat historigile bezala Nafarroako historiari buruz oinarriak jartzea izan da; gure gipuzkoarrak, bere *Compendio...a* egitean, diploma zahar asko aurkitu eta traskribitu zuen. Eta hori egitean, dokumentu hauen hizkuntzaz arduratu zen. Horrela, Nafarroako Karlos IIIaren testu bat kopiatu ondoren, honako hau erantsi zuen Garibaik:

Este es el thenor del romance que en este tiempo se hablaba en Navarra (Caro Baroja 1972: 247).

«Nafarrera» erromantzearen izaera eta azterketa azken urteetako deskubrimendua izan da, Iruñako Unibertsitateko filologiako fakultatean, Gonzalez Ollé-ren zuzendaritzapean. Hizkuntzalari honek erromantze honen historia egitean artikulu batean (1970), XIX. mende arte ia aipamenik ez zegoela idatzi du. Beste aldetik, Nafarreraren ezaugarriak ezagutarazten dizkigu G. Ollék:

- f-aren mantentzea;
- pl-aren mantentzea;
- ct- eta ch grafien alternantzia;
- ill grafia, e.a.

Garibaik, hori irakurtzean, oso «belarri eta begi» zorrotzak izan zituen Nafarreraren pertsonalitatea somatzeko XVI. mendean!

Puntu honi bukaera emateko eta konklusio gisa, Garibai hizkuntzalari bezala

hartzten dugula esan beharrean gaude, datu linguistikoen aurrean izan zuen jarre-
ragatik, euskarari buruzkoen aurrean batez ere.

3. Garibai filologoa

Filologo baten lanik premiazkoena hizkuntza baten testuak jasotzea eta ondo
transmititzea izan da betidanik, batez ere testu zaharrak.

Garibai, erdiaroko euskal testuen lehenetariko biltzailea dugu.

3.1. *Euskal kanta eta baladak*

Historigile honek iristarazi dizkigun kanta eta baladen tituluak aipatzea nahi-
koa izango da bere lanaren garrantzia adierazteko:

- Martin Bañez Artazubiagazko Eresiak;
- Lasturko Miliaren Eresiak;
- Beotibarren Kanta;
- Olasoren Kanta, e.a.

Noski, testu hauen beste bertsiorik Zaldibiak edo Iburguen-Cachopín-en Kroni-
kak edo Isastik ere ekarri ziguten.

Testu zahar hauen garrantzia funtsezkoa izan da Euskal hizkuntzalaritza
eraikitzeko: bai fonetika mailan —ikus bere presentzia Mitxelena obran— bai
morfosintaxi mailan —ikus Mitxelena, Sarasola eta beste askoren lanetan duten
presentzia— eta nola ez, euskal lexikoaren azter lanetan —adibidez, Azkueren hizte-
gia eta geroko lexikologi lan guztietan. Beste maila batean, garrantzizkoak izan
dira euskal testu zaharrak. Hona hemen J. M.ª Lekuonaren iritzia, bere *Ahozko*
euskal Literaturatik hartuta:

Erdi Aroko kantu hauen garrantzia ez da hizkuntzazkoa bakarrik... (...)
...xvi et xvii mendeetan idatzirik jarrita geratzen zaizkigun zatietan,
eta oraintsuago arte ahoz aho gordetako beste batzuetan, gure ahozko lite-
ratur araudiko legeak ateratzeko iturririk zaharrena eta garrantzitsueneta-
rikoa daukagu... (264).

Caro Barojaren ustetan, beste aldetik begiraturaz, Garibairen testuak oso infor-
mazio aberatsa dakarkigu euskal historiaz, euskal gizarteaz:

- euskal leinuen arteko borrokei buruz;
- euskal gizartean emakumearen rolaz, e.a. (1972: 327).

3.2. *Garibairen errefracuen bi kolekzioak*

Gure filologoaren beste bilketa bat, guztiz interesgarria, errefracuena izan da.

Bi koaderno bildu zituen gure filologoak, A eta B deitzen ditugunak gure
artikuluari (Zubiaur-Arzamendi 1976: 47). Bi kolekzio hauen historiaz, eta autorei
buruzko eztabaidari buruz, J. A. Lakarraren funtsezko artikulua irakur daiteke:
«xvi. Mendeko Bizkaierazko errefracuez. 1. Garibairen bildumak», *ASJU* xx-1, 1986,
31-63, bibliografiarekin.

Gure pertsonaia ez zen errefracuaren bilketara mugatu, haien itzulpena ere eman
zigun:

«...interlinear, palabra por palabra.» (*Memorias* 546).

Gure ustez, «morfemaz morfema», gaurko hitzekin. Itzulpenaz gain, komentario edo iruzkin linguistikoak erantsi zituen, eta haien balioa aztertzen saiatuko gara.

3.2.1. Iruzkina fonetikoak eta fonologikoak

Bigarren koadernoaren bosgarren erretraua hau da:

«Roan de paño, barato siendo caro es.
Erroango oibala, Merque dala gora da.»

Eta komentarioak:

En esta lengua huyen de lo posible de la R en principio de las diciones, por lo cual se dize aquí *Erroan* por *Roan*. Y *Erroma* por *Roma*, y *Edrigo* por *Rodrigo*, y otros muchos semejantes suyos, como *Erregue* por *regue* que quiere dezir «rey» (Zubiaur-Arzamendi 1976: 60).

Koaderno bereko 60. erretrauak hauxe dio:

«Redes las quanto mas cerca, pescados los apretados mas.»
Sara-ac urr-ago, Arrayn-ac estu-ago.

Eta iruzkinaren hitzak:

Quiere dezir: Quanto mas se acercan las redes, tanto mas se afligen los peces. *Arrayna* se ha de pronunciar con las narizes sonando la *n* de la tilde, porque *arrania* no quiere decir nada, y *arrayna*... (ibidem 58).

Garibaik oso garbi ikusi zuen diptongoaren sudurkaritzapena adierazgarria zela, gaurko hitzetan, fonologikoa, Beste erretrau batean ideia hau betetzen du gure idazleak. B bildumaren 31garren erretrauak hauxe dio:

«Diente en el dolor tiene el que lengua allá.»
Aguine an min daben-ac miña ara.

Eta komentarioak:

Aguina llaman al diente, y *lataaguina* a la muela. Aquella dición *miña*, que significa «lengua», se ha de pronunciar algo con las narizes, supliendo la *n* de la tilde con ellas, cosa muy usada en esta lengua en muchas diciones, porque si se escribiese con la *n* diría *mina*, que es «dolor» y «amargura» (Zubiaur-Arzamendi 1976: 67 eta 109 (s.v. *min*)).

Hemen, gure biltzaileak beste adibide batzuk erasten dizkigu, «pare minimo» teknika aintzindari bezala erabiliz, sudurkaritzapenaren frekuentzia azpimarratuz, aldi berean.

Jasoko dugun hirugarren komentario fonetiko B 13. erretrauak dakarkigu:

«Lobo el su cabeça, mensajero mejor.»
Osbo-ac vere burua mandararic onaena.

Eta komentarioak:

En este lugar, y en otros muchos de esta lengua, se ha de herir mucho la S; y porque ayude algo, se pone aquí la haspiración, sin otra necesidad. (Zubiaur-Arzamendi 1976: 70).

Dudarik gabe, /ts/ fonemaren transkripzioa eman zigun biltzaileak modu honetan: J. A. Lakarraren ustean (1986: 47), Garibaik berak asmatu zuen transkripzio hau; «buru hauste larriak» zekarzkien fonema honek euskal idazle zaharrei. Beste aldetik, bere denborako bizkaierak nola bereizten zituen oraindino *tz* eta *ts* fonemak jakin arazi zigun idazleak. Fonema hauek hurrengo mendean guztiz nahasiak izango dira bizkaieraz (cf. Mitxelena 1977: 252). Gure historigilea euskal fonetika eta fonologiaz ere informantea dugu.

Puntu honekin bukatzeko, Garibairi «fonologoa avant le mot» deituko genioke, Mitxelenak Pozari «linguiste avant le mot» deitu zion eran (1985: 141). Esan beharrik ez dago, Koldo Mitxelenak datu hauek eta beste asko —bokal geminatuei buruzkoak, adibidez— zehazki jaso zituela bere *Fonética Histórica Vasca-n* (48 hh.).

3.2.2. Obar lexikoak

Garibaik, zentzu orokorra eta mugatua duten hitzak guztiz ondo ikusi zituen batzuetan; B 60.aren komentarioak hau dio:

...y *arrayna* significa pescado en general, y á los peces pequeños llaman *eçcaluac* en plural, y *eçcalua* en singular. (Zubiaur-Arzamendi 1976: 58).

Modu berean, B 32.aren komentarioan hau irakurri dugu:

Lana es propiamente trabajo de manufactura (sic), como quien dize labor, porque al trabajo en general dizen *nequea*. (id. 57).

Ogia eta *opila*-ren arteko aldea jakinarazten digu Garibaik B 17.eko oharrean:

Opila es un pan cozido, porque al pan generalmente dizen *ogua*... (id. 54).

Beste batzuetan gure kronistak beste mota bateko informazioa, lexikografikoa, eskeintzen digu, euskal otorduen izenak, esate baterako. Honelaxe esan digu B 7-ko komentarioan:

A la comida llaman *varazcaria*, y á la cena *afaria*, derivados de los verbos *varazcaldu*, que es comer á medio día, y *afaldu*, cenar, y *gosaldu*, almorzar, derivado de *gosea*, que es hambre. (id. 54).

Azken etimologia hau, Mitxelenaren ustean (1977: 146) interesgarria da.

Errefrauen bi bilduma hauetan, hapax gutxi agertzen zaigu: *masturioa* (A 48), *Even* (B 54) eta besteren bat (ikus Lakarra 1986: 58). Hala eta guztiz ere, hauen biltzaileak hitz bereziei buruz zehaztasun interesgarriak egiteko beharra sentitu zuen, bere «sen» linguistikoa erakutsiz. Adibide gisa, irakur dezagun *gogaeta*-ri buruzkoa; B 13 errefraua hori dio:

«Cada uno suyo pensamiento modo.»
Noc vere gogaeta moeta.

Eta komentarioaren hitzak:

Quiere dezir: Segun el pensamiento, así el modo: porque aquella dición *gogaeta* significa estar pensando. (Zubiaur-Arzamendi 1976: 68).

Nahiz eta Garibairekin beti bat ez etorri, hitz hori problematikoa dela dudarik ez dago.

Lehen aipatu dugun *Even* hapaxaren garrantzia azpimarratu nahi dugu orain. Alde batetik, forma hau Erronkarierazko *keben* eta gaurko *bemen*-en arteko erdiko katemailatzat daukagu. Beste aldetik, forma honentzat Mitxelena proposatutako etimologiak *au-en* (Arbelaitz 1978-57), euskal adberbio, deiktiko eta ize-norde pertsonalen erlazioa erregularragoa egiten du:

-*au-en... hau*;
-*hor... hori*;
-*ban... ha-, hura*.

Erlazio hau oso maiz ematen da hizkuntza askotan (ikus Lyons 1984: 154-8).

3.2.3. Morfosintaxiari dagokionean

Garibaik ez zigun morfosintaxiari buruzko oharrik utzi bi koaderno hauetan. Dударik gabe, berak bildutako euskal testuak guztiz oinarrizkoak izan dira, ez bizkaierazko lanetarako bakarrik, baita euskararen morfosintaxiari buruzko ikerketarako ere. Nola izan diren aztertuak ikusteko adibide pare bat bakarrik ekarriko dugu. Lehena, *-a-* orainaldiko eta forma bipertsonalen marka, eta *-e-*, lehenaldiko eta forma tripertsonalen markaren arteko oposaketa probatzeko, Garibairen errefracaren bat aipatzen du J. A. Lakarrak (1986 b: § 5.6) —Mixelena eta Sarasola ondoren—: A 26 errefracua:

Ausbo Perucho Vrdeorri, eta neuc iesdaguidan.
«Tienta Perucho el Puerco, e yo huyere.» (Zubiaur-Arzamendi 1976: 60 eta 90-95).

René Lafonek, danok dakigunez, arretaz ikertu zituen errefracaren aditz formak bere tesi famatua egitean (ikus Lafon 1943).

Bigarren adibidea, berriz, Mitxelenarengandik jaso dugu. Hizkuntzalari honek, euskal sintaxiari buruz ari zen batean, De Rijk-en artikulua famatua: «Is Basque an S.O.V. language?», (*FLV*, 1969, 319-51) aipatuz gero, euskal perpausaren beste ordena bat posible zela adierazteko, hau da: V.S.(O.), Garibairen errefracu bat jarri zuen proba gisa:

Jagui çidin naguia erra çican vria.
«Leuantose el perezoso, quemó la villa.» (Mixelena 1987: 378-379).

4. Laburpena eta konklusioa

Gure lan honek Garibairen informazio linguistikoa agortu ez duela dudarik ez dugu. Hala eta guztiz ere informazio hau aberatsa eta interesgarria dela pentsatzen dugu, eta laburpen gisa, zera esango genuke:

- Garibaik bere hizkuntza ondo ezagutzen zuela;
- xvi. mendeko euskalaritzaren sintesia ere eman zigula;
- Euskararen balioa, euskararen apologiarako hastapenak jarri zituela, Poza, Larramendi eta Astarloa baino lehenago;
- Toponimiaren erabilera ia sistematikoa, bere obraren alde oso importante eta modernoa izan da;
- Baita «Eusko-Kaukasismoa»ren aintzindaria ere izan dela;
- Euskarak «arauak» —edo gramatika— zituela, eta ikasteko erraza dela azpimarratu zuen Garibaik;

-Azkenean, euskal testuen bilketa inportantea egin zuela, komentario filologiko eta linguistikoak erantsiz.

Hori dena kontutan harturik, gure historigile eta kronistak euskal hizkuntzalari eta filologo aurrenetariko baten titulua merezi zuela baiezten dugu, lehengo kritiko batzuei arrazoa ez emanik.

BIBLIOGRAFIA

- Arbelaitz, J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*, «Kardaberaz Bil-duma» 30, Gasteiz.
- Arocena, F., 1960, *Garibay*. Itxaropena, Zarautz.
- Bakker, P., 1987, «Basque as an Atlantic Contact language» in *II Euskal Mundu Biltzarra (Euskara Biltzarra)*, II, 67-68.
- Baldinger, K., 1971, *La formación de los dominios lingüísticos de la Península Ibérica*, Gredos, Madrid.
- Caro Baroja, J., 1972, *Los vascos y la historia a través de Garibay*, 2. arg., Txertoa, Donostia.
- González Ollé, F., 1970, «El romance navarro», *RFE*, LIII, 45-93.
- Irigoyen, A., 1981, «Gure hizkuntzari euskaldunok deritzagun izenaz», *Euskera*, XXVI, 95-111.
- Lakarra, J. A., 1986a, «XVI. mendeko bizkaierazko errefracuez: I. Garibairen bildumak», *ASJU*, XX-1, 31-65.
- , 1986b, «Bizkaiera zaharra gainerako euskalkien artean», *ASJU*, XX-3, 633-681.
- Lekuona, J. M., 1982, *Ahozko euskal literatura*, Erein, Donostia.
- Lojendio, L. M.^a, 1969, «Rereferencias a la historia vasca que se contienen... de Garibay», *PV*, 30, 121-144, 329-400.
- Michelena, L., 1973a, *Apellidos vascos*, 3. arg. zabaldu eta zuzendua, Txertoa, Donostia, 4. arg. facsim. 1989.
- , 1973b, «Guillaume de Humboldt et la Langue Basque», *Lingua e Stile*, VIII, 107-125. [Orain *LH*, 126-142].
- , 1977, *Fonética histórica vasca*, 2. arg. zuzendu eta zabaldua, *ASJU*ren gehigarriak, Donostia, 3. arg. facsim. 1985.
- , 1985, *Lengua e Historia*, Paraninfo, Madril.
- Mugica, S., 1932, «Garibay como vascófilo y como etimólogo», *RIEV*, 23, 621-625.
- Saroihandy, J., 1922, «Oihenart contra Garibay y Morales», *RIEV*, 13, 448-455.
- Tovar, A., 1977, «El nombre de Pamplona», *FLV*, IX, 5-8.
- , 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza Ed., Madrid.
- , 1981, «Orígenes del euskera: parentescos, teorías diversas» in *ZZEE, Euskal linguística eta literatura: bide berriak*, Deustuko Unibersitatearen Argitarazioak, Bilbo, 7-25.
- Zubiaur, J. R. & Arzamendi, J., 1976, «El léxico de los refranes de Garibay», *ASJU*, X, 44-147.